

צייר לי חלוץ

אלפי תבליטים וציורי קיר התנוססו בשנות ה-50 וה-60 על מבני ציבור ברחבי הארץ ופיארו את ההתיישבות והעבודה. עם השנים חלק מהם נהרס כליל. פרויקט חדש מתעד אותם לקראת שימור

אלי אשכנזי 20.04.2013 17:30

אלפי עיטורי קיר על מבני ציבור, רבים מהם נעשו בשנות החמישים והשישים, נמצאים בסכנת הכחדה. חלקם נעלמו במשך השנים מתחת לשכבות של צבע או נקברו תחת ההריסות כאשר המבנים שפיארו נהרסו. אחרים הולכים ונרקבים... על קירות של מבני ציבור נטושים. לפני כשלושה שבועות פתח מוסד יד יצחק בן צבי במבצע רחב היקף לתיעוד העבודות הללו, בטרם ייעלם כליל הז'אנר שנועד לפאר ולהלל את החלוציות ועבודת הכפיים. לדברי הד"ר נירית שלו-כליפא, מנהלת המחלקה לתיעוד חזותי ביד בן צבי, המטרה היא לתעד כדי שאפשר יהיה להחליט אחר כך מה כדאי לשמר. ציור קיר שהשתמר יפה הוא זה של איתמר גולני, בן אפיקים והחלל הראשון מקרב הצנחנים של צה"ל, שדמותו, דמות חקלאי חסון אוחז חרמש, בים שיבולים, נהפכה עם השנים לאייקון בולט בקיבוץ אפיקים. מאות ילדי הקיבוץ הגירו זיעה בתרגילי התעמלות באולם הספורט תחת דמותו של גולני המתנוססת לגובה חמישה מטרים.

הד"ר אסף ענברי, בן קיבוץ אפיקים שכתב את הספר "הביתה", מגדיר את הציור הזה כ"עבודה מדהימה במונומנטאליות שלה, בעוצמה הפולחנית, המסתורית והחידתית". הציור נכלל במבצע התיעוד, שנערך במסגרת תוכנית מורשת של משרד ראש הממשלה.

שלו-כליפא אומרת ש"ציורי הקיר, התבליטים והעיטורים, היו סימן ההיכר של היישוב בארץ. אלפי יצירות אמנות, מקצתן נעשו בידי אמנים ידועי שם, מרכיבות מארג שטרם נסקר או נחקר, המבטא את תולדות ההתיישבות החדשה בארץ ואת מורשתה התרבותית".

הסקר החל עם יצירתיו של צייר שכמעט ואינו מוכר בארץ, סה (שלדון) שונברג, אמן יהודי אמריקאי, ששהה בישראל כמה פעמים לתקופות קצרות בראשית שנות ה-50. לפני תשעה חודשים הוא מת ולפי העיזבון שהותיר, הוא צייר בישראל שלושה פרסקים: הציור באולם הספורט באפיקים, ציור בבית תרבות בקיבוץ מעלה החמישה, ועוד אחד במקום שבו היתה פעם הספרייה של אוניברסיטת חיפה. עיתון "דבר" דיווח על ביקורו הראשון של שונברג בישראל בשנת 1950. הוא שהה כאן אז שישה חודשים, מתוכם חודשיים בקיבוץ להבות הבשן שבגליל העליון. בביקורת על תערוכה שהציג באותה שנה בגלריה כץ בתל אביב, כתבה הד"ר ליזטה לוי: "הנושא המעסיק אותו הוא עולם המדוכאים. שובתים, מחוסרי עבודה, בני אדם הנאבקים על זכויותיהם". מאז הוא שב לארץ לעוד שני ביקורים קצרים, בהם יצר את ציורי הקיר שלו.

הציורים באפיקים ובמעלה החמישה מוכרים, אך הציור בחיפה, "העלייה", שהזמין ראש העיר, אבא חושי ב-1955 לספריית האוניברסיטה, כוסה עם השנים בשכבות של צבע ועתה לא ברור על איזה קיר הוא צויר. ביד בן צבי מקווים כי הפרסום יביא למידע חדש על מיקומו של הציור ואולי גם למידע על ציורי קיר פחות ידועים.

למעלה החמישה בא שונברג בשנת 1952, כתלמיד אולפן, אך כבר היה לו ניסיון בציור פרסקאות בקליפורניה ובמקסיקו. באותה עת הוחלט בקיבוץ לעטר את קירותיו של בית התרבות ולכן האמן שוחרר מהעבודה ברפת וגויס למשימה. נורית גנני, חברת הקיבוץ שחקרה את תולדות הציור, לא הצליחה לגלות מה היו ההנחיות שקיבל שונברג, אך סביר להניח שהיו הנחיות מפורטות. בציור רואים

חמישה ממיסדי הקיבוץ שנרצחו בפרעות בשנת 1937, בעת עבודות לסלילת כביש ליד קרית ענבים, וחברת קיבוץ נוספת, צילה רוטנברג, שנרצחה שנתיים קודם לכן ושעל שמה נקרא בית התרבות. האוצר יובל דניאלי, שעוסק בתיעוד האמנותי של התנועה הקיבוצית, אומר ש"בניגוד לגרפיטי, שכל צידוקו הוא בהיותו חתרני, מחתרתי ואנט-ממסדי, ציורי הקיר שצוירו כאן בין שנות ה-40 לשנות ה-70, נועדו לפאר ולשבח ולהקנות ערכים שמלווים את המעשה הציוני, החלוצי, הממסדי".

שלו-כליפא מזכירה כי "ציור הקיר מחייב מרחב והשקעה מסוימת, וכמובן, את אישורם של בעלי הנכס". לכן רווח הז'אנר במיוחד במבני ציבור – בתי עם, חדרי אוכל, משרדי חברות ומבנים ממשלתיים, "כשכל קהילה רוצה להראות את הבנייה והחזון שלה", היא אומרת.

בעין המפרץ למשל, ציירו על קירות חדר האוכל שהוקם ב-1954, הציירים הצעירים, שרגא וייל ושמוליק כ"ץ, שנשלחו על ידי התנועה ללמוד בצרפת. אחר כך נהרס חדר האוכל וכיום נותרו מהציורים רק הסקיצות. בית העם בכפר אוריה, שאת אחד מקירותיו מעטר ציור של אברהם אופק, עומד ריק וחשוף לפגעי עזובה, ובמעלה החמישה, כאמור, מנהלים קרב נגד התבלות ציורו של שונברג (לו עשה בעבר אופק עצמו רסטורציה), שנותר על קיר בבניין נטוש ומוזנח. דניאלי אומר ש"היום מציירים פחות במרחב הציבורי ואם מציירים, זה יותר דקורציה, לא נרטיב היסטורי, והמטרה היא שהציור ישתלב בקומפוזיציה של הבית".

ציורו של שונברג באפיקים מעניין במיוחד, אומר ענברי, משום שהוא עבודה מוזמנת, שנועדה לבטא את רצונם של המזמינים, לא את הצייר. לדבריו, זהו "ציור כמו-סובייטי בתפישה שלו. מעין פוסטר צילומי פלקטי. קשה למצוא בארץ עוד קירות שהם כמו-בולשביקים. מה שמוזר שזה קרה בקיבוץ שהיה מזוהה עם מפא"י ובזמן של שיא המתח הפוליטי עם הזרם הקומוניסטי".

הוא תוהה מדוע הונצח איתמר הלוחם, הצנחן, דווקא כפלאח. לדעתו, אולי "זה הסנטימנט התנ"כי, הניאו-מקראי של המייסדים. הם עולים חדשים, לעומת איתמר הצבר, עם השם שמבטא נוסטלגיה. יש כאן ביטוי רומנטי של הרצון שלהם להקים קהילה של חקלאים שורשיים שחוזרים למרחב".

במסגרת מיזם מורשת של משרד ראש הממשלה ויד בן-צבי מוזמן הציבור לספק מידע על ציור קיר מכל סוג שהוא באמצעות מילוי הסקר באתר.